

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

І.В. Барчук

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри трудового,
екологічного,
земельного та аграрного права
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ВІКТИМНІСТЬ ЯК СТРУКТУРНИЙ ЕЛЕМЕНТ МЕХАНІЗМУ ЗЛОЧИНІВ, КОТРІ ВЧИНЯЮТЬСЯ СТОСОВНО ЖІНОК

Актуальність теми. Жінка як жертва злочину – різновид жертв злочинності, що виділяється на основі такого критерію, як стать суб'єкта жертви. Вивчення особливостей даного виду жертв обумовлене встановленням не лише співвідношення відмінностей між потерпілими за критерієм статі, але і визначенням умов, що детермінують вчинення по відношенню до жінок тих або інших злочинів, способів і особливостей їх вчинення.

Ступінь наукової розробки. У літературі широко висвітлені кримінально-правові, кримінологічні, соціально-психологічні та інші аспекти проблеми жіночої злочинності, аналізується стан, причини цієї злочинності, окремі її види (рецидивна, групова, корислива, насильницька та ін.), дана детальна кримінологічна характеристика жіночої злочинності.

У даному напрямку працювали такі вчені, як Ю.М. Антонян, М.І. Арсеньєва, Л.Ш. Берекашвілі, А.А. Габіані, М.Н. Голоднюк, І.А. Кіріллова, І.В. Корзун, Л.А. Мелікашвілі, В.Д. Пахомов, В.А. Серебрякова, Є.В. Серєда, Т.М. Явгуновська та інші.

Що стосується кримінологічної характеристики жінок-потерпілих, то дана проблема досліджена недостатньо. У даний час ця прогалина у віктимології практично не заповнена, не дивлячись на те, глибока

опрацьованість загальнотеоретичних проблем абсолютно очевидна.

Мета і завдання роботи. Дана стаття має на меті розкрити поняття віктимології, віктимності і віктимної ситуації, та проаналізувати віктимологічні характеристики особистісних і поведінкових особливостей жінок-потерпілих від злочинів.

Основний виклад змісту. Віктимологія – вчення про жертву, напрям наукових досліджень, який охоплює проблеми, пов'язані з потерпілим від злочину [1, с. 102]. Віктимологічний підхід до профілактики злочинів і ексцесів має вельми давню традицію. Ще в давні часи було відмічено, що доля людини до певного ступеня залежить від неї самої. Одні частіше стають жертвами злочинів, інші – рідше. Деякі самі провокують злочинця, інші, навпаки, або уникають конфліктів, або настільки уміло поводяться в конфліктній ситуації, що злочину вдається запобігти або звести його наслідки до мінімуму.

Починаючи з середини XVIII століття кримінологія займається злочинною поведінкою людей, а з кінця XIX в. – проблемами злочинної особистості. Жертва злочину стала об'єктом кримінологічних досліджень лише з часу другої світової війни.

Жертва злочину (потерпілий) є істотним елементом в процесах виникнення злочину і контролю за злочинністю. Ще в 1941 році Ганс фон Гентіг відзначив існування зв'язку між злочинцем і жертвою, наприклад взаємодія між шахраєм і обдуреним. Він виділив деяку частину злочинності як «процес, в якому антигромадські елементи пожирають один одного». Цьому динамічному генетичному підходу Бенджамін Мендельсон протиставив своє статичне поняття «віктимність», під яким він має на увазі деякий «загальний феномен», який «охоплює всі категорії жертв незалежно від причин, які привели їх до такої ситуації» [2, с.248]. Тому він ставив своєю за мету з'ясування біопсихосоціальних ознак, що характеризують потерпілого.

Якщо кримінологія займається пошуком криміногенних чинників, що сприяють розвитку злочинності, та їх місця в структурі особи злочинця в плані гештальтпсихології, то віктимологія повинна робити те ж саме відносно віктимогенних чинників, що викликають злочинність, в особі потерпілого. Таким чином, ці дві сфери (злочинець і жертва) стають

самостійними і не пов'язаними одна з одною. Потерпілий і правопорушник фігурують в соціальних процесах виникнення злочинності та контролю за злочинністю як суб'єкти, які взаємно визначають та інтерпретують себе і свої дії. У цьому сенсі Ганса фон Гентіга цікавили взаємини злочинця, що «діяв», і жертви, що «терпить втрату», які він визначав як взаємодоповнююче партнерство, тому що і в отриманні збитків є щось активне. Суть віктимізації полягає в тому, що злочинець намагається зробити жертву своїм об'єктом. Та і кримінальна юстиція характеризує одного учасника делікту як «злочинця», що заподіяв шкоду або збиток жертві, а іншого – як «жертву», що зазнала збитків. Проте і до, і в ході діяння злочинець та жертва залишаються суб'єктами, що знаходяться один з одним в символічній взаємодії [2, с.250].

Вітчизняні учені також активно включалися в дослідження віктимності. Кажучи про віктимологію, Л.В. Франк має на увазі не жертву взагалі (наприклад, нещасних випадків, експлуатації, алкоголізму і так далі) і не потерпілих від будь-якого правопорушення (адміністративного, трудового, цивільного). Предметом вивчення віктимології Л.В. Франк визначає особу, що потерпіла від злочину, її особистість і поведінку, що знаходиться в тому або іншому зв'язку з вчиненим злочином, його стосунки (правові, економічні, духовні, родинні, кохання і тому подібне) до злочинця до моменту скоєння злочину і до інших осіб, оточення, в якому злочинні діяння здійснені або кримінальна ситуація дозрівала [3, с.246-247].

Віктимологія не «конкурує» з кримінологією, криміналістикою, кримінальним правом або кримінальним процесом, а навпроти, служить їм як допоміжна дисципліна, доповнює їх більш поглибленим вивченням проблем на стику кримінальних наук, проблем, з якими жодна із згаданих галузей права спеціально не займається.

Одним з основних питань віктимології є роль потерпілого у виникненні криміногенної ситуації, в генезисі злочинного діяння. Практичне значення вивчення окремого конкретного злочину у віктимологічному плані полягає в тому, що перед слідчим, судом, прокурором, особою, що проводить дізнання, виникають нові додаткові

можливості, народжується новий підхід для всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин кримінальної справи, для виявлення причин і умов, сприяючих скоєнню злочину, для правильної кваліфікації злочинного діяння. Безперечно значення має вивчення особи і поведінки потерпілих, їх відношення до злочинця для розкриття злочину.

Віктимність – це сукупність якостей особи, які обумовлюють її неправильну, неоптимальну поведінку в криміногенній обстановці. В результаті у даної особи підвищується вірогідність стати жертвою злочину. Даний термін вперше у вітчизняну науку ввів Л.В. Франк. У термін «віктимність» вкладається двоякий сенс: ним позначалося і визначене соціальне явище, і спосіб дії певної особи. У цьому сенсі явище віктимності нерозривно пов'язане із злочинністю. Це означає, що поведінка людини може за своєю природою бути не лише злочинною, а і віктимною – необачною, ризикованою, легковажною, розбещеною, провокаційною, тобто небезпечною для самої себе.

Отже, під віктимністю розуміється підвищена здатність людини в силу, по-перше, соціальної ролі і статусу, по-друге, ряду духовних і фізичних властивостей при певних об'єктивних обставинах ставати потерпілим [4, с.8].

Віктимізація – процес або результат підвищення рівня віктимності особи. Зрозуміло, при цьому не йдеться про яке-небудь звинувачення жертви або виправдання злочинця, хоча не можна не погодитися з тим, що встановлення солідарності провини жертви в якомусь конкретному випадку може викликати відповідну дійсному стану речей кримінально-правову реакцію (функціональну відповідальність). Дослідження причетності жертви до злочину служить більшою мірою вирішенню задачі розвитку здатності у потенційних жертв запобігати злочинам. Є певні періоди часу і місця, коли і де певні групи населення особливо часто стають жертвами тих або інших деліктів. І наше завдання полягає в тому, аби виявити ці періоди і місця, інформувати про це дані групи суспільства з тим, аби вони могли врахувати це і не потрапляти у віктимогенні ситуації, з яких дуже легко розвиваються процеси віктимізації. Звичайно, у вільному суспільстві кожен громадянин має право поставити себе під серйозну загрозу перетворитися на жертву

злочину. Інколи ж у нього просто не виявляється можливості відвести від себе цю загрозу, не ізолюючи себе від суспільства. І віктимологія зобов'язана вказати йому на той ризик, якому він себе піддає, аби він прийняв запобіжні засоби і зміг краще протистояти цій загрозі.

Не існує «природжених жертв» або «жертв від природи». Але набуті людиною фізичні, психічні і соціальні риси і ознаки (наприклад, якісь фізичні й інші недоліки, нездатність до самозахисту або недостатня готовність до неї, особлива зовнішня, психічна і матеріально-фінансова привабливість) можуть зробити її схильною до перетворення на жертву злочину. Якщо вона усвідомлює цю свою підвищену віктимогенність, вона може засвоїти певну поведінку, що дозволяє чинити опір і справлятися з цією загрозою. На відміну від статичних понять уразливості жертви і схильності до перетворення на жертву, моделі способу життя і віктимізації, що полегшують, стимулюють і безпосередньо викликають злочин, є динамічними. Люди набувають навиків кримінальної і віктимної поведінки в процесі символічної інтеракції. Взаємні погляди і зв'язки, а також різні інтерпретації поведінки і осіб злочинця і жертви мають для цих процесів вирішальне значення.

Таким чином, віктимність – це багатофункціональне явище. До основних її функцій відносяться:

- складність прогнозування передзлочинних ситуацій;
- перешкода уникненню ситуацій такого роду;
- провокація злочинних посягань;
- зниження захищеності людини до злочинних посягань;
- посилення негативних наслідків злочину [2, с.320].

Довкола основного питання віктимології – жертви злочину – дуже багато дискусій і суперечок. Наприклад, В.М. Полубінський вважає, що злочин у переважній більшості випадків є системним утворенням, результатом єдності взаємозв'язаних елементів: правопорушника, протиправної дії або бездіяльності потерпілого, його поведінки, котра безпосередньо передуює злочину або поведінки в ході скоєння злочину [5, с. 5].

З пропозицією про ще більше звуження кола осіб, які можуть

виступати як потерпілий, на сторінках друку виступив В.М. Кудрявцев. Посилаючись на дані Д.В.Рівмана, що в 39,3% ситуації поведінка потерпілих об'єктивно створювала можливість здійснення зґвалтування і приблизно 81% потерпілих від вбивства не чинили належний опір, В.М. Кудрявцев пише: «Сказане і приведені дані дозволяють стверджувати, що в більшості випадків дії злочинця пов'язані з поведінкою потерпілого. Тому, на нашу думку, потерпілий, з вини якого виникла злочинна ситуація, має бути позбавлений права на відшкодування збитку, а з його правом на оскарження не має бути зв'язане погіршення становища обвинуваченого» [6, с. 145- 146].

Таке розуміння питання, на наш погляд, приведе до невиправданої гіперболізації ролі потерпілого у скоєному відносно нього злочині, а також до необґрунтованого приниження суспільної небезпеки скоєного злочинцем.

Приведемо, наприклад, статистичні дані про потерпілих, отримані Л.В. Франком в роботі «Поняття про кримінальну віктимологію і віктимності і деякі її аспекти в злочинах проти життя». За цими даними в 50% випадків поведінка самих жертв послужила безпосереднім приводом для вбивства. У 60% випадків ця поведінка носила негативний, з точки зору моралі, характер, в 35 % випадків - позитивний (заступницький, виконання громадського обов'язку і так далі), в 5% - нейтральний характер [3, с.60-61].

У 30% випадків жінки - потерпілі не усвідомлювали, що їх поведінка носить провокаційний характер і багата небезпекою для них самих. У 43% випадків зухвала, провокаційна поведінка носила тривалий і постійний характер [3, с.61].

Це лише деякі статистичні дані, але і їх вистачає, аби переконатися, наскільки актуальні і зараз проблеми віктимності як явища і по відношенню до всіх видів злочинів проти особи, і по всіх видах злочинності, оскільки жінка сама по собі і в порівнянні з чоловіком неагресивний суб'єкт об'єктивної дійсності, і вона більш, ніж чоловік, здатна стати жертвою.

Таким чином, віктимологія є складовою частиною кримінології, оскільки поведінка жертви – органічна частина механізму скоєння

злочину. Вона, крім того, містить матеріал, який має велике значення для попередження злочинності.

У понятійному апараті віктимології важливе місце займає поняття віктимологічної ситуації. Без аналізу і розгляду компонентного складу цих ситуацій неможливо розібратися в криміногенній ролі жінок-потерпілих у механізмі злочину.

Потерпілий часто відіграє кримінологічно значиму роль в механізмі злочину. Ці спостереження, що мають в основі оцінку безлічі ситуацій конкретних злочинів, представлені тепер в узагальненнях, що дозволяють судити про віктимологічну сторону кримінальних проявів як про явище типове. Розглядати це явище (всі його компоненти – особистісні, мотиваційні, ситуаційні, поведінкові) можна і потрібно як складову частину загальнокримінологічного механізму.

Зрозуміло, типовою може бути активна і пасивна, позитивна і негативна поведінка жінки-потерпілої. Але було б неправильно вважати, що значущість кримінологічної віктимної поведінки жінки пов'язана лише з активністю і негативною мотивацією. Пасивна, некритична поведінка, позитивна мотивація дії чи бездіяльності потерпілої теж не нейтральні в механізмі злочину. Стикаючись з різними ролями потерпілих від злочину, ми повинні розібратися в ступені їх кримінологічної значущості. Проте цим роль потерпілої не обмежується. Вона може виявитися в механізмі злочину не лише через ситуацію, але і через особу злочинця, якщо у минулому майбутня жертва зробила на нього формуючий вплив.

Нерідко «автори» негативних впливів на потенційних заповідювачів шкоди надалі (інколи через довгий час) виявляються їх жертвами.

На думку В.М. Кудрявцева, конкретна життєва ситуація – це «певне поєднання об'єктивних обставин життя людини, що безпосередньо впливають на поведінку людини в даний момент. У кримінологічному сенсі – це подія або стан... який призводить до злочинного результату внаслідок наміру або з необережності. Таким чином, ситуація завжди передуює злочину» [6, с. 68].

Свого часу Г. Гентінг відмітив, що «в деякому розумінні жертва створює злочинця» [7, с. 384]. Це зауваження давно втратило новизну, але

не втратило актуальності. Аналіз багатьох злочинів показує, що дії злочинця, здавалося б, абсолютно не викликаються поведінкою потерпілого в передзлочинній ситуації, насправді є більшою чи меншою мірою результатом вкладу особи, якій заподіяна шкода, у формування особи злочинця. Вочевидь, вже тут виявляється «соціальний зв'язок, який має на увазі поведінку, що усвідомлюється всіма сторонами, що беруть участь, і усвідомлено орієнтує їх на дії інших осіб» [7, с.385].

Зміст віктимологічної ситуації складає сукупність обставин формування особи з підвищеними віктимними потенціями: конкретна передзлочинна (життєва) ситуація, злочин і обставини, що склалися після злочину, в яких безпосередньо реалізується індивідуальна віктимність, що розглядаються як єдиний причинно-зв'язаний процес.

Оперуючи розглянутими вище термінами, поняттями і визначеннями, ми можемо розглянути роль жертв у механізмі скоєння злочинів, класифікувати ситуації індивідуальної віктимізації і типологію потерпілих жінок.

Людина може емоційно реагувати не лише на те, що направлене безпосередньо проти неї, але і на те, що приносить страждання іншим особам. Форми такого реагування можуть бути найрізноманітнішими, і судова практика знає чимало таких випадків.

На думку І.В. Корзуна, можна виділити наступні види позитивної поведінки жінки-жертви злочину:

1. Виконання громадського обов'язку (здійснення дій з припинення правопорушень; активний опір злочинцеві; повідомлення органом влади про скоєний або такий, що готується злочин; дача свідком, потерпілим свідчень, що викриває особу в скоєнні злочинів).

2. Необачна, довірлива поведінка [8, с.25].

Крім того, можна виділити інші типи позитивної поведінки жертви злочину, наприклад, залежно від норми, якою воно регулюється, виділяється правомірна і етична поведінка [9, с.55].

Для потерпілих позитивної поведінки характерні вимогливість, сміливість.

Тип потерпілих — скандалістки — це жінки 25 - 40 років (рідше — іншого віку), сусідки, колеги по службі, родички, коханки чоловіка і так

далі, освітній і культурний рівні низькі, часто надмірно вживають спиртні напої; нешанобливі, грубі та різкі в спілкуванні, нетактовні, навмисно і легко йдуть на скандал, небезпеку ситуацій, що виникають в результаті цього, оцінюють некритично, легковажні. При систематичних скандалах погрожують зверненням в міліцію, але дуже рідко насправді це роблять.

Тип сексуальної потерпілої виглядає таким чином: жінка у віці 26 - 40 років (рідше – більш старшого або молодшого віку); освітній і культурний рівень переважно низький, інтереси і потреби примітивні; потенційно небезпечні для себе ситуації, створені нею самою, оцінити критично не вміє; перспективу розвитку ситуації бачить погано; можливості противника оцінює «приниженням»; запальна, різка, агресивна, погано володіє собою, спиртні напої вживає надмірно; корислива; відчуття вдячності розвинене слабо, істерична, страждає відхиленнями в статевій сфері і психіці. Установка особи - антигромадська насильницька. Це тип людини, що демонструє негативну поведінку (аморальну, протиправну, злочинну), небезпечну і для інших, і для неї самої. У таких випадках особа, що скоїла вбивство або заподіяла тяжку шкоду здоров'ю, не повинна розглядатися як головна винуватиця вчиненого злочину.

Слід розрізняти два варіанти цього типу. Перший – сексуальна потерпіла загального плану, яка реалізує вказані негативні якості в ситуаціях, де заподіювачем шкоди може бути особа, з якою її нічого не зв'язувало. І другий – вибірково сексуальна потерпіла, яка, навпаки, є родичкою, знайомою, колегою по роботі тощо для заподіювача шкоди [5, с.137-138]. Можна виділяти й інші типи жінок-потерпілих залежно від того, що брати за основу поділу, про що буде йти мова у інших працях.

Висновки. Отже, підсумовуючи вище наведене, слід сказати, що оцінка кримінологічних ситуацій, пов'язаних із скоєнням злочинів, де жертвами виступають жінки, неможлива без з'ясування характеру стосунків, що зв'язують злочинця і його жертву. Знання цих обставин дозволяє з'ясувати міру стабільності контакту між ними, а також розкрити, до певної міри, зміст конфліктів, що стали причиною злочину.

Література

1. Российская криминологическая энциклопедия. // Под ред. А.И. Долговой. – Вып. 2. – М., 2007. – 480с.
2. Шнайдер Г. Й. Криминология / Шнайдер Ганс Йоахим. [Перевод с нем. Ю.А. Неподаева/ под ред. канд. юрид. наук Иванова Л.О.] – М.: Издат. группа «Прогресс» – «Универс», 1994. – 504 с.
3. Франк Л.В. Понятие криминальной виктимологии и виктимности и некоторые её аспекты в преступлениях против жизни и здоровья / Л.В. Франк// Вопросы криминалистики, криминологии и судебной экспертизы. – Баку., 1972. – 247-255 с.
4. Франк Л.В. Виктимология и виктимность. Об одном новом направлении в теории и практике борьбы с преступностью: Учебное пособие / Л.В. Франк. – Душанбе, 1992. – 113 с.
5. Полубинский В.И. Правовые основы учения о жертве преступления / В.И. Полубинский. – Горький: Горьковская высшая школа МВД СССР, 1979. – 84 с.
6. Кудрявцев В.Н. Криминология / В.Н Кудрявцев, В.Е. Эминов. – М.: Юристъ, 1997. – 272с.
7. Hentig H. The Criminal and His Victim (Studies in the Sociobiology of Crime). — N.Y., 1948. - 400p.
8. Корзун И.В. Криминологическая характеристика и профилактика женской преступности: дисс. на соискание степени канд. юрид. наук / И.В. Корзун - М., 2001. – 180 с.
9. Ефремов С.А. Криминологическое значение конкретной жизненной ситуации при совершении умышленных убийств: автореф. дисс. на соискание степени канд. юрид. наук / Ефремов С.А. - Киев, 1994. – 27с.

Анотація

Барчук І.В. Віктимність як структурний елемент механізму злочинів, котрі вчиняються стосовно жінок. – Стаття.

Дана стаття присвячена дослідженню таких понять, як віктимологія, віктимність, віктимологічна ситуація, внесенню пропозицій щодо їх удосконалення та аналізу віктимологічної характеристики особистісних і поведінкових особливостей жінок – потерпілих від злочинів.

Ключові слова: жертва злочину, жінка-потерпіла, віктимність, віктимологічна ситуація, типологія жінок – жертв злочинів.

Аннотация

Барчук И.В. Виктимность как структурный элемент механизма преступлений, совершаемых относительно женщин. – Статья.

Данная статья посвящена исследованию таких понятий, как виктимология, виктимность, виктимологическая ситуация, внесению предложений по их усовершенствованию и анализу виктимологической характеристики личностных и поведенческих особенностей женщин – потерпевших от преступлений.

Ключевые слова: жертва преступления, женщина-потерпевшая, виктимность,

виктимологическая ситуация, типология женщин – жертв преступлений.

Summary

***Barchuk I.V.* Some aspects of legal regulation of using the water objects of local value on the terms of lease in obedience to the national legislation. – Article.**

This article is devoted to research of concepts such as victimology, victymity, victimological situation, proposals for their improvement and analysis of victimological characteristics of personal and behavioral characteristics of female victims of crimes.

Key words: victim of crime, woman-victim, victim situation, types of women-victims.

А.В. Брижак

асистент кафедри

спеціально-правових дисциплін

Чернівецького факультету

Національного університету

«Одеська юридична академія»

ЗВ'ЯЗОК ПОТЕРПІЛОГО ІЗ ЗЛОЧИНЦЕМ ПРИ ПРАВОМІРНИЙ ПОВЕДІНЦІ ПОТЕРПІЛОГО ПРИ СКОЄННІ ЗЛОЧИНУ

Аналіз питань, висвітлених в даній роботі, повністю підтверджує актуальність проблеми кримінально-правової кваліфікації як для теорії кримінального права, так і для правозастосовної практики. Коло цих питань настільки широке, а проблеми настільки глибокі, що вони, звісно, не можуть бути висвітлені в одному дослідженні. Дослідження теорії кримінального права, положень кримінального закону та практики його застосування дають підстави для висновку, що потерпілий від злочину та обставини, пов'язані з ним, мають значення для встановлення соціальної сутності злочину, з'ясування характеру та ступеня його суспільної небезпечності, криміналізації та декриміналізації діянь, диференціації кримінальної відповідальності. Потерпілий та обставини, пов'язані з ним, дозволяють відмежувати один злочин від іншого; виступають ознаками складу значної частини злочинів; сприяють конкретизації інших ознак